

Момир САМАРЦИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

МИСИЈА АРХИМАНДРИТА НИЋИФОРА ДУЧИЋА У ЦАРИГРАДУ И НА СВЕТОЈ ГОРИ 1882. ГОДИНЕ ¹

После Берлинског конгреса своју скромну пропагандну делатност српска држава усмерила је искључиво преко својих јужних граница, ка Старој Србији и Македонији. Такав став био је одређен стањем створеним после Конгреса и уласка аустроугарске војске у Босну и Херцеговину, али и приближавањем Србије Аустроугарској као последицом политике коју је Русија водила за време Велике источне кризе. Подршком бугарском, науштрб срп-

¹ У предговору *Сѣарина Хиландарских (Гласник Срѣског ученог друштва*, књига 56, Београд, 1884, I) архимандрит Нићифор Дучић помиње своју мисију 1882. у Цариграду код патријарха Јоакима III и на Светој Гори у Хиландару. Његова посета Хиландару није промакла истраживачима историје Хиландара и настојања српске државе да преузме управу у царској лаври Немањића. Највише пажње Дучићевој мисији, пишући на основу архиве манастира Хиландар и недоступне заоставштине митрополита Михаила, посветио је Ђоко Слијепчевић (*Хиландарско њићање у XIX и њочейком XX века. Сѣудија*, Келн, 1979, 92–95). О Дучићевој мисији већ смо покушали да пишемо на основу до сада непознатих архивских докумената (*Србија и Бућарска 1878–1886*, рукопис магистарског рада, 281; „Делатност Милутина Гарашанина на организовању српске пропаганде у Старој Србији и Македонији 1885. године. Корени и план“, *Историјски часопис*, LI, Београд 2004, 116) Обиман Дучићев извештај сачуван у његовој заоставштини у Архиву Српске академије наука и уметности, уз грађу из заоставштине тадашњег српског посланика у Цариграду Јеврема Грујића, у истом архиву, грађу Политичког одељења Министарства иностраних дела у Архиву Србије и архиву манастира Хиландар омогућили су нам да, на основу мноштва до сада непознатих детаља, још једном проговоримо не само о његовој мисији на Светој Гори, већ и у Цариграду.

ском националном покрету и стварањем велике бугарске државе пројектоване Санстефанским мировним уговором Русија је прокламовала политику која је била у супротности са државним и националним интересима Србије, са трајним последицама како по руско-српске, тако и по односе Србије и Бугарске. У политици Србије према Кнежевини Бугарској и Бугарском питању, односно питању ослобођења и уједињења бугарског народа, превладавао је опрез према сваком покушају обнове велике бугарске државе уз помоћ Русије. Значајније деловање српске владе на простору Старе Србије и Македоније у првим годинама после 1878. није било део пажљиво створеног плана, већ је било одговор условљен радом бугарских патриота на уједињењу и потребом супротстављања бугарским аспирацијама. Тајном конвенцијом са Аустроугарском 1881. Србија је, потврђујући приврженост Аустроугарској, истакла своју заинтересованост за територијално проширење према југу и седмим чланом Конвенције добила подршку владе у Бечу. Непосредно после доласка на власт, покрећући код цариградског патријарха Јоакима III питање постављања српских епископа на простору Старе Србије и Македоније и молећи за подршку у преузимању управе манастира Хиландар из руку бугарских калуђера, напредњачка влада указала је на путеве којима намерава да пође у жељи да заштити државне интересе. Све заоштренија унутрашњополитичка борба у Србији била је један од разлога неуспеха предузетих корака. Смена митрополита Михаила и сукоб са српском црквеном јерархијом, из које је неизоставно произилазило не само продубљење сукоба са Русијом, већ и сукоб с Цариградском патријаршијом, отежавала је могућност отпочињања рада, јер је у сваком покушају организовања пропаганде на простору Османског царства постављање српских епископа на простору насељеном словенским становништвом било један од предуслова за успех. Цариградски патријарх био је неопходан савезник.

У потцењеној и недовољно истраженој пропагандној делатности напредњачке владе Милана Пироћанца (1880–1883) година 1882. заузима значајно место. Србија је 1882. постала краљевина. Могуће је да је већ те године српски краљ, у време међународне кризе проузроковане британском интервенцијом у Египту, која је обележила 1882. и наговестила заплете у Источном питању, размишљао о остварењу одредаба седмог члана Конвенције у догледној будућности и о проширењу новопроглашене краљевине преко јужних граница. О

овом питању разговарао је са аустроугарским министром спољних послова Густавом Калнокијем током боравка у Бечу почетком августа 1882, али је, уз напомену да са Аустроугарском удружена Србија увек може рачунати на њену подршку, упозорен да су велике силе заинтересоване за очување стања створеног Берлинским уговором.² Историјски извори сачували су нам сведочанства о покушају покретања питања конзуларне конвенције са Турском чије би потписивање омогућило наименовање српских конзула на простору Старе Србије и Македоније,³ одржавању веза и слању финансијске помоћи Призренској богословији,⁴ поверљивој мисији војног аташеа српског посланства у Цариграду мајора Јеврема Велимировића.⁵ У Београду је, такође 1882, Сима Андрејевић-Игуманов објавио анонимну брошуру под насловом *Садање несрејно сѣање у Сѣарој Србији и Македонији*,⁶ а исте године објављена је

² *Белешке о разговору са српским краљем*, 14. август 1882, Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Исписи из бечких архива, 7940, 1882, документ број 7786. Поменути разговор краља са Калнокијем помиње и Слободан Јовановић (С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића, II, Сабрана дела Слободана Јовановића*, 5, Београд, 1990, 63–64)

³ Ј. Грујић Ариф-Паши, министру спољних послова Турске, б. м, б. д, АСАНУ, Заоставштина Јеврема Грујића (=ЗЈГ), 10027-А/67; Ј. Грујић М. Пироћанцу, Цариград 14. фебруара 1882, Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела, Политичко одељење (=МИД-ПО), 1882, фасцикла (=Ф)-III, досије (=Д)-III, Т, поверљиви број 313; исти истом, Цариград 1. јуна 1882, исто, пов. бр. 587; исти истом, Цариград 18. новембра 1882, исто, пов. бр. 831.

⁴ С. Новаковић Ј. Грујићу, Београд 30. октобра 1882, АС, Посланство у Цариграду (=ПЦГ), без сигнатуре, кутија 29; исти истом, Београд 11. новембра 1882, исто, Ф-I, ред (=р) 26/884; исти истом, Београд 12. новембра 1882, исто; С. Новаковић И. Јастребову, Београд 11. новембра 1882, исто; *Наредба за Богословију призренску*, исто.

⁵ Мајор Ј. Велимировић министру војном, *Извештај о путовању по Турској*, Цариград 17. септембра 1882, АС, МИД-ПО, 1882, Ф-IV, Д-III, разно, без пов. броја; генерал М. Лешјанин генералу Т. Николићу, Београд 10. новембра 1882, АС, Фонд Стојана Новаковића, бр. 186. Већи део Велимировићевог извештаја, без поверљивих делова и уз незнатне, али битне измене, објављен је у *Рајнику* („Из путовања. Од Цариграда преко Солуна у Скопље“, *Рајник. Лист за војне науке, новости и књижевности*, година IV, књига VIII, свеска V, новембар 1882, 355–377).

⁶ (Сима Андрејевић-Игуманов), *Садање несрејно сѣање у Сѣарој Србији и Македонији*, Београд 1882.

Српска земља Владимира Карића.⁷ Мисија архимандрита Нићифора Дучића на Светој Гори и у Цариграду била је, према нашем мишљењу, део настојања српске државе да преузимањем управе у Хиландару и јачањем српског, а слабљењем бугарског утицаја у манастиру, непосредно допринесе и постепеном јачању српског утицаја на простору Македоније.

* * *

Проблем пред којим су се српска влада и њен изасланик архимандрит Нићифор Дучић нашли - одузимање манастирске управе из руку бугарских калуђера, није био нов. У рукама бугарских калуђера манастирска управа налазила се више од века, а већ средином XVIII века у манастиру се налазило више бугарских но српских монаха.⁸ У процесу националног буђења бугарског народа током XVIII и XIX века Хиландар је одиграо изузетну улогу, значајнију него бугарски манастир Зограф, изнедривши читав низ значајних делатника, од писца бугарске историје Пајсија Хиландарског до првог егзарха Антима I, и Бугари су га, не поричући да је реч о царској лаври Немањића, с правом сматрали духовном светињом бугарског народа.⁹ Српским владарима није била непозната чињеница да је манастирска управа у бугарским рукама, али све до краја шездесетих година и тренутка када су политичке несугласице представника два национална покрета постајале све очигледније, на челу још увек зависне српске цркве и државе нису размишљали о начину преузимању управе из руку бугарских калуђера. Деценијама је хиландарским монасима дозвољавано купљење милостиње по Србији, чак и када је то 1847. законом забрањено, а српска држава одредила је манастиру годишњу помоћ од 500 дуката.¹⁰ За српску царску лавру од посебног значаја била је помоћ коју је Србија пружала манастиру посредством свог капућехаје у Цариграду у вези са бројним споровима које је манастир водио са суседним манастирима и

⁷ В. Карић, *Српска земља*, Београд 1882.

⁸ Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско њишање*, 20.

⁹ В. Јовановић, „Хиландар између Србије и Бугарске на преласку XIX у XX век“, *Трећа казивања о Светој Гори*, Београд 2000, 146–147.

¹⁰ Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско њишање*, 21–38; Р. Радић, „Повратак српских монаха у манастир Хиландар 1896–1900. године“, *Трећа казивања о Светој Гори*, Београд, 2000, 111.

сељацима који су користили незавидан материјални положај¹¹ у којем се манастир налазио, као и немогућност братства да квалитетно обради манастирско земљиште, и постепено запоседали манастирске њиве, ливаде и шуме у Арсеници, Комици и на другим местима на којима је манастир на Светој Гори имао своје метохе.¹² Поред материјалног пропадања манастира посебну бригу српске митрополије изазивала је ситуација у самом манастиру, непоштивање општежића и одредаба Типика Светог Саве, велике имовинске разлике међу монасима. Покушај увођења општежића 1866. био је вероватно последица деловања прве забележене мисије упућене из Србије у манастир.¹³ Завршен је без успеха. Општежиће није у стварности успело да заживи и формално је укинато после игуманства оца Натанаила 1876. када је манастирско братство престало да бира игумана, а манастиром је управљао сабор старешина.¹⁴

Помоћ Хиландару у споровима са другим манастирима и околним селима српска влада није ускратила ни током седамдесетих, после стварања Егзархије и све очигледнијег антагонизма између представника два народа који се одразио и на манастирско братство.¹⁵ Међутим, почетком седамдесетих престала је манастиру да даје помоћ од 500 дуката.¹⁶ Престанак слања новчане помоћи довео је до

¹¹ Манастирски дуг достигао је седамдесетих година огромну суму од 12 000 дуката (Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско њињање*, 68).

¹² Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско њињање*, 25-32, 46-49.

¹³ У пролеће 1866. манастир су по налогу владе посетили Сава Апостоловић и Љубомир Ивановић са налогом да помогну у решавању спорова које је манастир имао, али и да извиде стање у манастиру, те „да се у њему нуждан ред заведе“. Крајем јула у манастиру је заведено општежиће и изабран игуман.

¹⁴ Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско њињање*, 44-46, 49-51, 56-57.

¹⁵ Деловођа заступништва Србије у Цариграду министру иностраних дела, Пера 28. јуна 1874, АС, МИД-ПО, 1874, Ф-1, Д-7, П/5-VII, пов. бр. 228; министарство иностраних дела деловођи заступништва Србије у Цариграду, Београд 4. јула 1874, исто, пов. бр. 231; Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско њињање*, 58-61.

¹⁶ Могуће је да се то догодило 1872. године. У изворима из 1875. Хиландарци наводе да већ неколико година не примају помоћ, а приликом Дучићеве посете 1882, у разговорима о обнови помоћи, манастирске старешине помињале су да већ десет година не примају помоћ из Србије. (Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско њињање*, 63; Извештај Нићифора Дучића о посети Цариграду и Светој Гори (=Дучићев извештај), АСАНУ, Заоставштина Нићифора Дучића (=ЗНД), 15004/41, лист 7).

погоршања положаја српских монаха.¹⁷ Показало се да суштина добрих односа манастирске управе са српском државом и црквом почива у заинтересованости за материјалну и дипломатску помоћ коју је српска држава могла пружити манастиру.

Погоршање српско-бугарских односа после 1878. одразило се и на однос Београда према Хиландару који је, с обзиром на новостворени однос снага између балканских народа, имао специфичан значај. Иако је заступник Србије у Цариграду Филип Христић већ 1874. предлагао слање једног архимандрита и неколико јеромонаха из Србије да преузму управу у манастиру,¹⁸ чини се да су о овом проблему у Београду почели да размишљају тек после стицања независности. Две посете хиландарског монаха Висариона, пореклом Србина из Ужица, 1875. и 1878, допринеле су бољем упознавању српског митрополита и владе са стварним стањем у манастиру. У представци написаној приликом друге посете Висарион је записао да бугарски монаси истерују српске монахе из манастира тврдећи да је Хиландар бугарски јер Србија више манастиру не даје помоћ, да бугарски монаси за своју корист продају манастирску шуму и богате се док остатак братства живи у сиромаштву. Све то чини се уз пристанак старешина који у сабору чине већину, а сва четири дела подељеног манастирског печата налазе се у рукама бугарских старешина. На крају представке предложио је слање једног свештеног лица из Србије да преузме управу над манастиром или да, уколико то није могуће, он и бивши игуман Натанаило, према његовим речима такође Србин, постану чланови сабора и добију по део печата чиме би онемогућили бугарске монахе да упропаштавају имовину манастира.¹⁹ Висарионова представка није остала без утицаја. Митрополит Михаило предложио је, без успеха, манастирском братству избор Натанаила за игумана и Висариона у управу, а на релацији влада-посланство у Цариграду разматрано је питање начина преузимања управе.²⁰ Слање свештеног лица из Србије да

¹⁷ Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско њишање*, 72.

¹⁸ Ф. Христић Ј. Мариновићу 20. фебруара 1874, АС, МИД-ПО, 1874, Ф-1, Д-5, пов. бр. 61.

¹⁹ Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско њишање*, 71–72.

²⁰ Митрополит Михаило хиландарском братству, Београд 18. октобра 1878, Архив манастира Хиландар (=АМХ), 1878, док. бр. 64; Ф. Христић Ј. Ристићу, Јеникеј 22. јуна 1879, Архив Историјског института (=АИИ), Исписи, И XXXIV₈, 66/557; Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско њишање*, 73–74, 76.

преузме управу показало се као немогуће током 1879. јер је међу српским монаштвом, навиклим на световне удобности, било немогуће пронаћи духовно лице спремно за одлазак на Свету Гору.²¹ Српски посланик у Цариграду и даље је бранио интересе манастира у споровима везаним за земљиште, помажући оца Висариона који се после одласка из Београда 1878, у страху од манастирског братства, није ни вратио у манастир, а 1880. искључен је из братства.²² О стању у манастиру крајем 1879. митрополита и владу известио је монах из Србије, постриженик манастира Хиландар, Сава Грбовић, који је посетио манастир.²³

С обзиром на то да се Света Гора, без обзира на висок степен аутономије, налазила под јурисдикцијом Цариградске патријаршије, подршка патријарха Јоакима III у очекиваном сукобу са бугарским монаштвом, а можда и са светогорском управом, била је неопходна. Вишегодишњи сукоб грчког и бугарског свештенства, Патријаршије и Егзархије, ишао је у прилог интересима српске државе у покушају да поврати Хиландар. У разговору са српским послаником Филипом Христићем у јуну 1879. патријарх Јоаким III предложио је да српска влада без одлагања на Свету Гору упути неколико калуђера вишег и нижег чина који би са овлашћењем владе и митрополита покушали да преузму управу у српске руке. У случају да се манастирско братство томе супротстави, српским калуђерима обећао је подршку Светог Синода.²⁴ О хиландарском питању било је поново речи почетком

²¹ Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско питање*, 72–82.

²² О помоћи српске владе у решавању манастирских спорова, али и сукобу братства и оца Висариона, сачуван је значајан број историјских извора у Архиву манастира Хиландар (1879, док. бр. 31–33, 81, 83, 87; 1880, док. бр. 57, 189, 190, 192) као и у службеној и приватној преписци између посланика Србије у Цариграду и председника владе (АИИ, Исписи, И XXXIV₇, 66/513; И XXXIV₈, 66/560, 589, 621, 625, 635, 637, 660; *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868–1880)*, приредио Г. Јакшић, Београд 1953, док. бр. 233–234, стр. 253–254).

²³ Ф. Христић Ј. Ристићу, Пера 23. новембра 1879; АИИ, Исписи, И XXXIV₈, 66/612.

²⁴ Ф. Христић Ј. Ристићу, Јеникеј 22. јуна 1879, АИИ, Исписи, 66/557, И XXXIV₈. Поменути неуспео покушај избора свештених лица која би из Србије отишла у Хиландар био је вероватно резултат овог патријарховог предлога. Наиме, патријарх је са српским послаником разговарао у јуну, а митрополит Михаило је у јулу 1879. обавестио намесника манастира Миљково оца Филарета и оца Јована из манастира Раванице да су одабрани за ову мисију.

1881, у време када је српска влада покушала да код цариградског патријарха покрене питање постављања српских епископа у Османском царству.²⁵ Отац Висарион и нови посланик Јеврем Грујић разговарали су о Хиландару са патријархом, а о томе му је писао и митрополит Михаило.²⁶ Патријарх је и овог пута био спреман да помогне. Поново је препоручивао слање свештеног лица из Србије да преузме управу, а хиландарском братству упутио је писмо захтевајући извештај о стању у манастиру и саветујући завођење општежића.²⁷ Међутим, смена митрополита Михаила довела је до погоршања односа између српске владе и Патријаршије, јер је била у супротности са црквеним канонима. За српског владара и владу питање смене митрополита било је изузетно осетљиво јер је допринело погоршању односа са Русијом. Дипломатска акција Русије код поглавара православних цркава могла је довести у незгодан положај српску владу која је инсистирала на ставу да је реч о унутрашњем питању. Захваљујући подршци Аустроугарске и Грчке таква могућност је крајем 1881. избегнута.²⁸ Тиме, ипак, нису изглађени односи са Цариградском патријаршијом, јер је патријарх српском посланику јасно ставио до знања да нема намеру да прими писмо којим би га администратор српске митрополије, епископ Мојсеј обавестио о смени митрополита, а самим тим ни да призна промену на челу српске цркве.²⁹ При таквом стању ствари у контактима између српског посланика и патријарха о Хиландару и сарадњи на решавању тог проблема није могло бити речи. Заузета све већим проблемима код куће, не само у вези са сменом митрополита, српска влада водила је све мање рачуна о далеким проблемима царске лавре Немањића.

²⁵ Митрополит Михаило патријарху Јоакиму III, Београд 20. јануара 1881, АСАНУ, ЗЈГ, 10027-Б/1; Ј. Грујић Ч. Мијатовићу, Цариград 21. фебруара 1881, *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том IV, књига I (1879–1885), приредио К. Цамбазовски, Београд 1985, док. бр. 76, стр. 121–125.

²⁶ Митрополит Михаило патријарху Јоакиму III, Београд 20. фебруара 1881, АСАНУ, ЗЈГ, 10027-Б/1; Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско ишишање*, 87–88.

²⁷ Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско ишишање*, 90–91.

²⁸ Исти, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*, Минхен 1980, 233–238; Д. М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889. Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана*, Београд 2003, 159–164; М. Пироћанац Ј. Грујићу, Београд 29. октобра/ 10. новембра 1881, АСАНУ, ЗЈГ, 10027-А/162; исти истом, Београд 29. октобра 1881, исто, 10027-А/164.

²⁹ Ј. Грујић М. Пироћанцу, Цариград 24. новембра 1881, АС, МИД-ПО, 1881, Ф-I, Д-VI, М, Бр. 95.

* * *

Мисији архимандрита Нићифора Дучића претходио је нови долазак оца Висариона у Београд.³⁰ Поуздано сведочанство о Висарионовим разговорима са администратором и другим личностима није сачувано. Вероватно је стање у манастиру приказао као исто или горе у односу на описано приликом посете пре четири године. Из Дучићевог извештаја о посети Хиландару могуће је посредно извући закључак да је стање у манастиру описао као поражавајуће не само за будућност манастира, већ и за српску државу и очување српског карактера манастира. Извесно је да је за лоше економско стање манастира оптужио бугарске калуђере.³¹ Висарионов долазак у Београд подстакао је одлуку о слању једног вишег свештеног лица у Хиландар. Као особа погодна за обављање мисије изабран је архимандрит Нићифор Дучић. Пореклом из Херцеговине, Дучић се од 1868. налазио у Србији. Био је на челу одбора који је српска влада образовала ради вођења пропаганде у прекограничним областима и активно је учествовао у ратовима које је Србија водила од 1876 до 1878. године. Ни после ратова, иако је био архимандрит, није вршио свештеничке дужности, већ је вршио дужност управника Народне библиотеке.³² У време сукоба са српском црквеном јерархијом један од разлога за његов избор за хиландарску мисију вероватно је лежао у чињеници да, иако је био свештено лице, формално није представљао део црквене јерархије. Не треба заборавити да је, самим тим што није имао своју епархију, Дучић непосредно материјално зависио од милости владара. Узимајући у обзир тренутно стање односа са остатком вишег српског свештенства, као и осетљивост мисије која је била у питању, од изузетног значаја било је одабрати црквену личност која ће код патријарха бранити интересе државе, а не црквене јерархије. Нићифор Дучић био је таква личност.

³⁰ Ј. Грујић М. Пироћанцу, Бујукдере 8. августа 1882, АС, МИД-ПО, 1882, Ф-IV, Д-III, пов. бр. 661.

³¹ *Дучићев извештај*, л. 5–6.

³² Б. Слијепчевић, „Нићифор Дучић. Прилог за монографију“, *Две студије*, Келн 1986, 11–17; В. Војводић, „Тајни рад Србије на ослобођењу Босне и Херцеговине (1868–1872)“, *У духу Гарашинових идеја. Србија и неослобођено српство 1868–1876*, Београд 1994, 18; Аутобиографија Нићифора Дучића, АСАНУ, ЗНД, 15004/4.

Задатак са којим је кренуо на пут био је да, поштујући посебност положаја који је Хиландар имао као светогорски манастир, учини све што је могуће на потврди српског карактера царске лавре Немањића и издејствује предуслове за преузимање манастира из руку бугарских калуђера. У писму којим је обавестио хиландарско братство о Дучићевом доласку епископ Мојсеј није пропустио да помене братству да је властима у Србији познато стање у манастиру, да им је познато „да се чини неправда уопште братству и гоне она српска браћа, која ревнују на име, част и срећу св. обитељи и која су у том манастиру век провели и заслуге имају, да се имање граби и упропашћује, шуме и земље самовласно отуђују у корист појединих, и да се општежиће у манастиру не обдржава по правилу св. Саве“, те да због тога долази архимандрит Нићифор Дучић „да би се овоме стало на пут, да би се имовно стање манастира сачувало и обезбедило, да би се по правилу установило општежиће и да би се истерани калуђери Срби опет повратили у свој манастир“. Дучићев задатак, писао је епископ Мојсеј, био је „да прегледа стање ствари и према приликама у сагласију са братством онако поступи што се управе тиче, како би она одговарала и интересима манастира и духу устава св. Саве, и постојећих општих наређења, који важе за све манастире у св. Гори, наместивши за игумана човека мудра, поштена и ревносна и изабравши у сабор калуђере верне и ревносне, који ће управљати манастиром и братиом“.³³ Другим речима, у манастир је било неопходно увести општежиће и монашки ред прописан Типиком Светог Саве као предуслов са сређивање тешког материјалног стања у којем се манастир налазио. У Мојсејевом писму отворено се помиње да је један од разлога мисије промена у манастирској управи. Из Дучићевог извештаја јасно произилази да су планови били у складу са намерама црквене и световне власти у Београду претходних година, од тренутка када се о том проблему почело размишљати. Отац Висарион поново је, поред десет до петнаест српских калуђера, поменуо као Србина и особу од угледа у манастирском братству бившег игумана Натанаила. Дучић је из Београда кренуо са упутством да издејствује нови избор Натанаила за игумана, а оца Висариона, који се са њим враћао у манастир, за члана управе са правом да држи један део печата. Тиме би два дела манастирског печата доспела у руке српских монаха и

³³ Епископ Мојсеј хиландарском братству, Београд 18. августа 1882, Ебр. 658, АМХ, 1882, док. бр. 181; Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско ишћање*, 94–95.

биле би спречене злоупотребе печата и обезбеђен надзор над свим одлукама значајним за управу над манастиром и његовом будућношћу, односно било би спречено коришћење печата у случајевима који нису били у складу са интересима српске цркве и државе.³⁴

Међутим, иако најважнији, посета Хиландару није била једини разлог Дучићевог пута за Цариград. У османску престоницу Дучић је кренуо носећи три писма, сва три за патријарха Јоакима III. Мање значајно било је питање „светог мира“, односно освећеног уља које служи за свету тајну миропомазања. Према одредбама акта којим је српска црква 1879. стекла независност од Цариградске патријаршије „свето миро“ српска црква и даље је добијала од Патријаршије.³⁵ Из преписке између председника владе Милана Пироћанца и српског заступника у Цариграду Јеврема Грујића произилази да је српској цркви „свето миро“ било неопходно и захтев за освећеним уљем није коришћен као повод за посету патријарху.³⁶ Много значајније било је питање везано за смену митрополита Михаила. Захваљујући помоћи аустроугарске и грчке дипломатије није успео руски покушај заједничке осуде промена на челу српске цркве од стране православних цркава, чиме би нова јерархија била проглашена за шизматичку. Без обзира на то, у новембру 1881. патријарх је ставио до знања српском посланику у Цариграду да неће примити нотификационо писмо о промени у српској цркви које би написао администратор. У августу 1882. краљ Милан и председник владе Пироћанац одлучили су да ипак пошаљу патријарху нотификационо писмо. У Београду су проценили да није у интересу Патријаршије да одбије пријем писма и тиме дође у сукоб са српском црквом и погорша односе са српском владом.³⁷ Треће писмо које је Дучић носио у Цариград било је писмо администратора српске митрополије, епископа Мојсеја којим обавештава патријарха о промени на челу српске цркве. За успех Дучићеве мисије у Хиландару од изузетног значаја било је да патријарх не одбије да прими нотификационо писмо, јер је сва писма која је Дучић носио написао администратор, те је одбијање пријема нотификационог писма значило и неуспех целе мисије.

³⁴ *Дучићев извештај*, л. 5–7.

³⁵ Ђ. Слијепчевић, *Михаило*, 99–100.

³⁶ М. Пироћанац Ј. Грујићу, Београд 9. октобра 1882, АС, МИД-ПО, 1882, ф-II, Д-III, М/83, през. бр. 83.

³⁷ Исто.

* * *

У престоницу Османског царства архимандрит Нићифор Дучић стигао је 2. септембра. Два дана касније, у пратњи српског посланика, посетио је министра спољних послова Саид-пашу и обавестио га о свом путу на Свету Гору. Затим је уследила посета патријарху Јоакиму III. Међутим, Дучић и Грујић приликом посете патријарху нису предали ни једно од три писма која је Дучић донео у Цариград. Супротно мишљењу свог министра, српски посланик у Цариграду, знајући став патријарха у вези са променама у српској цркви, сматрао је да предаја нотификационог писма може нашкодити или онемогућити хиландарску мисију. Примедби је имао и у вези са захтевом за слање „светог мира“, јер није био упознат са одредбама споразума са Патријаршијом приликом стицања црквене независности. Дучић и Грујић споразумели су се због тога да, супротно налозима из Београда, не предају ни једно од спорних писама. Као повод за пријем код патријарха послужила је предаја нотификационог писма краља Милана којим је српски владар обавестио патријарха о уздизању Србије на степен краљевине.³⁸ Уместо писама Грујић и Дучић припремили су кратку белешку о хиландарској мисији коју су намеравали да предају патријарху. Примивши их 6. септембра патријарх је у разговору пажљиво избегавао да помене промене у српској цркви и није помињао српске црквене великодостојнике. Говорећи о Хиландару патријарх је рекао да је реч о српској царској лаври и изразио спремност да помогне у настојањима да буде очуван његов српски карактер.³⁹

Добивши од Саид-паше препоруку за турског кајмакама на Светој Гори, а од патријарха за светогорску управу и Хиландар, Дучић је 17. септембра, у пратњи оца Висариона, напустио Цариград. На Светој Гори боравио је од 19. септембра до 3. октобра. Први дан провео је у руском манастиру Светог Пантелејмона, поред којег пристаје пароброд којим је приспео из Цариграда. Два дана боравио је у Кареји, у хиландарском подворју, представио се главној управи, у којој се налазе представници двадесет највећих светогорских манасти-

³⁸ Ј. Грујић М. Пироћанцу, Бујукдере 18. августа 1882, АСАНУ, ЗЈГ, 10027/42; исти истом, Бујукдере 7. септембра 1882, исто, 10027/43.

³⁹ *Дучићев извештај*, л. 1–2; Ј. Грујић М. Пироћанцу, Бујукдере 16. септембра 1882, АС, МИД-ПО, 1882, Ф-II, Д-III, М/83, пов. бр. 667.

ра, и посетио турског намесника. У Хиландар Дучић је приспео 22. септембра.⁴⁰ Исте вечери уручио је старешинама писма којима се препоручује и објашњава његова мисија, а следећег дана и сам је говорио о разлозима свог доласка. Старешинама је саопштио да је званично упућен од стране српског краља и владе да прегледа стање манастира, уведе монашки ред у складу са *Тийиком Свејџоџ Саве* и општежиће, те да утврди ко и како манастиром управља. Пошто је установио да у управи српске царске лавре нема ниједног Србина пред сабор је одмах поставио захтев да за игумана буде изабран отац Натанаило, а да отац Висарион буде постављен за члана управе, док је избор преостале двојице чланова управе, код којих би се налазили делови манастирског печата, препустио братству. У својим захтевима Дучић је одмах наишао на отпор братства. Уследила је бурна расправа која је завршила пристанком старешина да приме српску управу и уведу општежиће уколико се побољшају манастирски приходи и уколико Србија обнови пружање материјалне помоћи манастиру. Прихватили су и Натанаилов улазак у манастирску управу, са правом да чува део печата, али су одбили поновни пријем Висариона у манастирско братство. У вези са овим питањем ипак је постигнут договор према којем је Висарион требало да буде примљен не само у братство, већ и у управу, али тек пошто замоли за опроштај. Непријатно изненађење Дучић је доживео када је отац Натанаило одбио понуђено место чиме је успех целокупне мисије дошао у питање. Излаз из непријатне ситуације пронашао је одгађањем даљих преговора за следећи дан.⁴¹

Сутрадан, 24. септембра, Дучића су посетила четворица чланова управе и саопштила му да је сабор донео одлуку да прихвати српског архимандрита за игумана манастира, али да архимандрит који би стигао из Србије мора да испуњава неколико услова: не сме да буде исувише млад, треба да буде образован, познат у црквеном свету, да познаје манастирска правила и начин живота, као и да зна турски или грчки, јер је целокупна преписка са централном управом вођена на грчком језику. Поред тога, очекивали су да српска држава настави да пружа материјалну помоћ манастиру у износу од 500 дуката, као што је то раније био случај. Старешине су одлучиле да

⁴⁰ Представник манастира Хиландар у Кареји обавестио је братство о Дучићевом доласку, па су га испред манастира дочекали архимандрит, проигумани и остале старешине.

⁴¹ *Дучићев извештај*, л. 5–7.

оца Висариона приме поново у братство и у управу с правом да чува један део печата. Међутим, тек што је споразум постигнут, Висарион је ушао у Дучићеву ћелију и, не сачекавши да му саопште договорено, започео расправу после које су старешине поново одбиле да прихвате његов повратак у манастир.⁴² Следећег дана и овај спор је решен. Договорено је да отац Висарион затражи опроштај, да потом буде примљен у братство, али не и у управу, те да овакав договор остане на снази до доласка српског архимандрита који ће преузети управу манастиром. Такође је потврђено све што је претходно договорено о доласку српског архимандрита. Следећа два дана Дучић је провео разгледајући манастир, његово имање, ризницу и библиотеку. Српску царску лавру напустио је 28. септембра. Посетио је затим неколико светогорских манастира и 3. октобра укрцао се на пароброд којим је 8. октобра приспео у Цариград.⁴³

За време Дучићевог боравка на Светој Гори Грујићу је из Београда стигло упутство да преда нотификационо писмо администратора Мојсеја и захтев за „светим миром“. Председник владе није делио страховања посланика у Цариграду. Сматрао да је за српску државу битно да ово питање буде покренуто са мртве тачке на којој је стајало већ годину дана, да је битно „извести на чистоту (...) један свршен факат“. У Београду нису очекивали да ће патријарх одобрити смену митрополита Михаила. Став српске државе, да је црквено питање унутрашњополитичко питање, био је јасан од почетка. Од патријарха су само очекивали да без протеста прими нотификационо писмо, а председник владе сматрао је да сукоб са српском црквом и погоршање односа са српском државом нису у

⁴² О сукобу који је постојао између Висариона и старешина најбоље сведочи следећи Дучићев опис: „У тај мах уђе Висарион у собу, с којим они још не говораху, него се гледаху, као крвници! рекох: „старјешине су хиландарске примиле моје савјете и приједлоге; а то ће за Хиландар бити од велике користи. Ваља, да иштеш од старјешина опроштење, што си их вријеђао.“ Не дочекавши, да чује, на шта је сабор пристао, и, шта сам за њ лично свршио, него поче, као бјесомучан викати: „ви сте Бугари! ви сте лопови! ви сте покрали Хиландар! ви убијате Србе! вас свијех ваља истјерати из Хиландара!“ Ја му прекидох грдње и забраних говор. А сви четири епитропа разјарени викнуше: „дај доказе за то, што си изговорио, и нашу част опет увриједио; иначе ћемо те послати суду у Кареју.“ Ја их замолих, да се умире; а Висариону заповједих, да изиђе из собе.“

⁴³ *Дучићев извештај*, л. 7–11.

интересу Патријаршије, те да ће ова мисија бити успешно окончана. Српској цркви освећено уље било је неопходно потребно, те је и ова чињеница налагала предају и другог писма са захтевом за „свето миро“, које је Дучић требало да понесе за Београд. Дучићево приспеће у Цариград било је прилика за предају писама патријарху.⁴⁴

После Дучићевог повратка у Цариград, српски посланик, у пратњи архимандрита, примљен је 15. октобра у Патријаршији. Патријарху Јоакиму III саопштио је да има налог владе да му преда „извесна писма“ од администратора српске митрополије и укратко му је изложио њихов садржај. Саму предају Грујић је вешто извео. „Онда извадих писма“, написао је у извештају, „и као нехитајући да му их предам а гледајући на руку, која се непружи, спусти их до њега.“ Према наводима у Грујићевом извештају, после тренутка тишине, патријарх је изјавио да Патријаршија и српска држава стоје у толико добрим односима да не може да одбије пријем писама.⁴⁵ За „свето миро“ одмах је одговорио да неће бити никаквих проблема, док је за нотификацију приметио да се претходно о том питању мора посаветовати са Светим Синодом. У намери да унапред спречи све негативне последице које би из оваквог одговора могле произићи, Грујић је отворено патријарху ставио до знања да српска влада ово питање сматра унутрашњим и да никакав протест неће бити прихваћен.⁴⁶

Предајом нотификационог писма Свети Синод и патријарх доспели су у незгодан положај. Примити писмо значило је признати неканонске промене у српској цркви, а на то нису били спремни без обзира на жељу да буду очувани добри односи са Србијом. На седници Светог Синода одлука о овом питању одгођена је. На Грујићеву примедбу да је била реч о простом примању на знање нотификације

⁴⁴ М. Пироћанац Ј. Грујићу, Београд 9. октобра 1882, АС, МИД-ПО, 1882, Ф-II, Д-III, М/83, през. бр. 87.

⁴⁵ У Дучићевом извештају нема помена да је патријарх изговорио тако значајну реченицу. Према његовом извештају, пошто је Грујић оставио писма на стол, патријарх је прво тренутак ћутао, а потом је са Дучићем почео разговор о Хиландару. После разговора са Дучићем обратио се Грујићу рекавши му да га је ставио у тежак положај, да ће „свето миро“ бити спремно, а да се о другом питању мора посаветовати са Светим Синодом. (*Дучићев извештај*, л. 11)

⁴⁶ Ј. Грујић М. Пироћанцу, 18. октобра 1882, АС, МИД-ПО, 1882, Ф-II, Д-III, М/83, пов. бр. 774.

патријарх му је одговорио да ништа није просто, јер је немогуће примити противканонско саопштење. Патријархово незадовољство Дучић је настојао да смири образлажући му да је архијерејски сабор узео на знање промене, као и да је управо у току припрема допуна спорног закона о црквеним властима, којим ће односи између световне и духовне власти бити прецизније одређени. Патријархова страховања у вези са положајем свргнутог митрополита Дучић је отклонио рекавши да бивши митрополит живи у својој кући у Београду и да „ужива све благодети уставне државе“.⁴⁷ Грујићеви и Дучићеви напори имали су повољан исход. Примивши Дучића у опроштајну аудијенцију 22. октобра патријарх му је, између осталог, саопштио да пренесе његова уверавања краљу и влади да, у вези са положајем митрополита Михаила, Цариградска патријаршија неће правити проблеме српској држави. Истовремено, замолио је Дучића да митрополиту Михаилу, уз његове поздраве, пренесе и поруку да прихвати свршен чин извршен владиним декретом, нека се покори судбини и сачека да време исправи учињено. Пријемом „светог мира“ и опроштајем од патријарха била је завршена Дучићева мисија.⁴⁸

Дучић се у Београд вратио доневши „свето миро“, а предаја нотификационог писма администратора Мојсеја патријарху Јоакиму III није довела до погоршања односа са Патријаршијом, као што је Пироћанац и предвидео. Када је реч о Хиландару, после повратка из Цариграда Дучић је написао извештај за министарство спољних послова и српског краља. На крају обимног извештаја изнео је предлоге у складу са споразумом са хиландарским братством. Предложио је слање способног архимандрита и десет до петнаест калуђера који би били сакупљени из манастира по Србији, као и обнову помоћи манастиру у износу од 500 дуката.⁴⁹ Понесен Дучићевим извештајем, краљ Милан предлагао је годишњу помоћ у износу од чак 2000 дуката и слање петнаест до двадесет одабраних калуђера и старешине који би били залог очувања српског карактера манастира и заштите државних интереса.⁵⁰ После разматрања овог питања у министарству просвете и црквених дела донешена је одлука да мана-

⁴⁷ Исто; *Дучићев извештај*, л. 11–12.

⁴⁸ Ј. Грујић М. Пироћанцу, Београд 22. октобра 1882, Ф-II, Д-III, М/83, пов. бр. 780; *Дучићев извештај*, 13.

⁴⁹ *Дучићев извештај*, 15.

⁵⁰ Дучићева белешка уз извештај, АСАНУ, ЗНД, 15004/41; Н. Дучић Ј. Грујићу, Београд 29. децембра 1882, АСАНУ, ЗЈГ, 10031/72.

стиру буде одобрена годишња помоћ у износу од 500 дуката, да буду одабрани калуђери и способан архимандрит који ће бити постављен за управитеља манастира.⁵¹ Остварење плана почело је убрзо. Као годишња помоћ манастиру је из буџета одобрена свота од 15.000 динара, односно 500 дуката.⁵² Међутим, истовремено су, на заседању Народне скупштине крајем 1882, усвојене измене у закону о црквеним властима које су омогућиле веће мешање световне власти у црквене послове. Последица измена закона био је нови сукоб између владе и цркве на чију страну се овај пут приклонио и администратор митрополије. Уследиле су оставке епископа, образовање изборног већа без учешћа црквених представника, избор митрополита Теодосија Мраовића и његово хиротонисање од стране карловачког митрополита.⁵³ Продубљење сукоба између владе и цркве потиснуло је сва друга питања. У тренутку када су архимандрити давали оставке на места у епархијама и отказивали послушност влади, избор архимандрита који би по налогу владе кренуо у Хиландар и преузео управу над манастиром није био могућ. Поменути сукоб цркве и државе био је узрок одлагања даљих мера на преузимању управе у Хиландару.⁵⁴

На крају, напори које је влада уложила у преузимање манастирске управе нису дали резултате. Манастирске старешине, које су пре свега биле заинтересоване за новац српске државе, нису имале намеру да самостално уводе промене које нису биле у складу са њиховим интересима. Две године после Дучићеве мисије монах Сава Грбовић посетио је Хиландар. Према његовом извештају, после Дучићеве посете у манастиру се ништа није променило.⁵⁵ Тек крајем

⁵¹ Н. Дучић Ј. Грујићу, Београд 29. децембра 1882, АСАНУ, ЗЈГ, 10031/72.

⁵² Исто.

⁵³ Ђ. Слијепчевић, *Михаило*, 269–287.

⁵⁴ Н. Дучић Ј. Грујићу, Београд 7. марта 1883, исто, 10031/73.

⁵⁵ С. Грбовић Ј. Грујићу, Цариград 6. августа 1884, АС, ПЦГ, ф. I, р. 161/1884. Сава Грбовић критиковао је начин на који је Дучић извршио своју мисију. Сматрао је да је остао прекратко да би био у стању да нешто промени, а пре свега да није примио никог од српског дела братства, већ је разговарао само са бугарским монасима који су били у управи. Податке о Дучићевој посети Хиландару Грбовић је без сумње дознао од оца Висариона кога је затекао како живи у изгнанству изван манастирских зидина. У једном писму свргнутом митрополиту Михаилу, писаном недуго после Грбовићеве посете Хиландару, и отац Висарион, описујући Дучићев боравак у манастиру, помиње да том приликом није примио ни једног монаха Србина. (Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско ишћање*, 93).

1884, суочена са све снажнијим радом бугарске пропаганде на простору Македоније, српска влада одлучила је да посвети већу пажњу пропагандном раду у Старој Србији и Македонији.⁵⁶ Преузимање управе у Хиландару и постепено потискивање Бугара из братства, па чак и могућност оснивања богословије у манастиру у којој би били образовани свештеници за Стару Србију и Македонију, били су саставни део плана који је у марту 1885. сачинио председник српске владе Милутин Гарашанин.⁵⁷ Српско-бугарски рат одгодио је још једном остварење ове идеје. Повремено враћање овом проблему током следеће деценије није донело никакве резултате. Управу над Хиландаром српска држава успела је да поврати тек крајем века, у годинама које су уследиле после посете краља Александра Обреновића манастиру на Ускрс 1896. године.⁵⁸

Momir SAMARDŽIĆ

**THE MISSION OF ARCHIMANDRITE NIĆIFOR DUČIĆ
IN CONSTANTINOPLE AND ON MOUNT ATHOS IN 1882**

Summary

In September and October 1882 Archimandrite Nićifor Dučić visited Constantinople and Mount Athos. His mission involved more than one task. In Monastery Chilandar, he was to persuade the Bulgarian elders to hand over the government of the monastery to the Serbian monks, although their number was rather small. In Constantinople, he was to submit a request for the "consecrated oil", the ointment indispensable for the sacred anointing rite, which the Serbian Church obtained from the Patriarchate of Constantinople.

⁵⁶ М. Самарцић, „Делатност Милутина Гарашанина на организовању српске пропаганде у Старој Србији и Македонији 1885. године. Корени и план“, *Историјски часопис LI* (2004), 109–127.

⁵⁷ Мемоар М. Гарашанина краљу Милану, без места, без године, АС, Фонд Милутина Гарашанина (=МГ)-836. У јулу 1885. састављена су и посебна упутства са будућег српског управитеља царске лавре Немањића (*Упутства за епископа Хиландарског*, Београд 23. јула 1885, АС, МГ-835).

⁵⁸ В. Јовановић, *нав. дело*, 150–155; Р. Радић, *нав. дело*, 120–135.

Besides, Dučić carried a notification letter from the administrator of the Metropolitanate of Serbia to the Patriarch, informing him of the deposition of Metropolitan Mihailo. Ducic completed his mission successfully: he brought to Belgrade the "consecrated oil"; the delivery of the notification letter to the Patriarch did not cause a deterioration of the relations between the Serbian state and the Patriarchate; and he managed to persuade the Chilandar brethren, made tractable by the financial difficulties under which they laboured, to accept, in return for some financial support, an agreement according to which the government of the monastery was to be transferred to an archimandrite sent from Serbia. The conflict between the Serbian Church and State prevented the realization of this agreement.